

Alberto Manguel: Zgodovina branja

Translated into Slovene by Nada Grošelj

Tihi bralci

Leta 383 po Kr., skoraj pol stoletja zatem, ko je prvi cesar krščanskega sveta Konstantin Veliki na smrtni postelji prejel krst, je prišel iz severnoafriškega rimskega oporišča v mesto Rim devetindvajsetletni učitelj latinske retorike, ki se je zapisal v spomin poznejših stoletij kot sveti Avguštin. Najel je hišo, odprl šolo in pritegnil precej učencev, ki so bili slišali za odlike tega provincialnega izobraženca, vendar mu je kmalu postalo jasno, da se v cesarski prestolnici ne bo mogel preživljati s poučevanjem. Njegovi učenci v domači Kartagini so bili resda razgrajaški huligani, vendar so vsaj plačevali za pouk. Dijaki v Rimu pa so tiho poslušali njegove razprave o Aristotelu in Ciceronu, dokler ni bilo treba poravnati šolnine – takrat pa so množično prešli k drugemu učitelju in pustili Avguštinu praznih rok. Zato je leto kasneje, ko mu je rimski prefekt ponudil stolico za književnost in govorništvo v Milanu in mu zagotovil še plačilo potnih stroškov, ponudbo hvaležno sprejel.¹

Ker je bil v mestu tujec in je pogrešal družbo izobražencev, ali pa morda na materino prošnjo, je Avguštin v Milanu obiskal mestnega škofa – slovitega Ambrozija, prijatelja in svetovalca njegove matere Monike. Ambrozij (pozneje prav tako razglašen za svetnika) je bil mož v poznih štiridesetih letih, strogo pravoveren in brez strahu celo pred najvišjo posvetno oblastjo. Nekaj let po Avguštinovem prihodu v Milano je prisilil cesarja Teodozija I., da se je javno pokesal zaradi ukaza o pokolu izgrednikov, ki so ubili rimskega upravitelja v Solunu.² In ko je cesarica Justina želela od škofa eno izmed milanskih cerkva, da bi v njej lahko opravljala bogoslužje po arijanskih obredih, je organiziral zasedbo cerkve. V njej je vztrajal noč in dan, dokler ni cesarica odstopila od zahteve.

Sodeč po mozaiku iz petega stoletja je bil Ambrozij droben mož bistrega videza z velikimi ušesi in urejeno črno bradico, ki je njegov oglati obraz prej zmanjšala kot raztegnila. Bil je izredno priljubljen govornik; v poznejši krščanski ikonografiji je bil njegov simbol čebelji panj, ki je emblematičen tekočega govora.³ Zaradi ugleda pri tolikšni množici ga je imel Avguštin za srečneža, vendar ga ni mogel povprašati o verskih vprašanjih, ki so ga mučila. Kadar Ambrozij ni bil zaposlen s skromnim obedom ali s sprejemanjem katerega izmed svojih številnih občudovalcev, je namreč sam bral v svoji celici.

Ambrozij je bil neobičajen bralec. “Kadar je bral,” piše Avguštin, “so mu le oči pobirale vrstice, mu je le srce prodiralo v vsebino, glas in jezik pa sta mirovala. Bil sem večkrat navzoč – nikomur

1 Sveti Avguštin, *Izpovedi* (Saint Augustine, *Confessions* [Pariz, 1959]), V, 12. – Vsi slovenski navedki so vzeti iz izdaje: Avrelj Avguštin, *Izpovedi*, prev. Anton Sovre, prir. Kajetan Gantar (Celje, 1991). (Op. prev.)

2 Donald Attwater, “Ambrose”, v: *A Dictionary of Saints* (London, 1965).

3 W. Ellwood Post, *Saints, Signs and Symbols* (Harrisburg, Pennsylvania, 1962).

namreč ni branil dostopa in tudi obiskov napovedovati pri njem ni bilo navada –, a nikoli ga nisem videl drugače brati kot potihoma.”⁴

Oči pobirajo vrstice, medtem ko jezik miruje – prav s temi besedami bi opisal današnjega bralca, ki sedi s knjigo v kavarnici nasproti Ambrozijeve bazilike v Milanu in morda bere Avguštinove *Izpovedi*. Podobno kot Ambrozij je postal gluhi in slep za svet, za množice mimoidočih, za fasade poslopij iz rdečkaste krede. Toda človek, ki zbrano bere, menda nikomur ne pade v oči: ko se odmakne in zatopi v knjigo, je ta prizor nekaj povsem vsakdanjega.

Nasprotno pa se je zdelo Avguštinu takšno vedênje pri branju dovolj nenavadno, da ga je zabeležil v *Izpovedih*. To pomeni, da je bila metoda tihega prebiranja v njegovem času nekaj nenavadnega in da so ljudje običajno brali naglas. Čeprav zasledimo posamezne primere tihega branja že prej, na Zahodu ni prešlo v navado vse do desetega stoletja.⁵

Avguštinov opis Ambrozijevega tihega branja (skupaj z opombo, da ni *nikoli* bral naglas) je prvi nedvoumni zabeležen primer v zahodni književnosti. Starejši primeri so veliko bolj negotovi. Dve drami iz petega stoletja pr. Kr. prikazujeta like, ki berejo na odru: v Evripidovem *Hipolitu* Tezej tiho prebere pismo, ki visi z roke njegove mrtve žene, v Aristofanovih *Vitezih* pa si Demosten ogleda pisalno tablico, ki jo je poslalo preročišče; ne pove, kaj stoji na njej, vendar ga vsebina povsem očitno osupne.⁶ Plutarh poroča, da je Aleksander Veliki v četrtem stoletju pr. Kr. molče bral materino pismo in s tem vzbudil začudenje pri svojih vojakih.⁷ V drugem stoletju po Kr. je Klavdij Ptolemaj v knjigi *O kriteriju* (možno je, da jo je Avguštin poznal) pripomnil, da včasih ljudje berejo tiho, kadar se poskušajo zelo zbrati, ker glasno izgovarjanje besed raztrese misli.⁸ Julij Cezar je v senatu leta 63 pr. Kr. poleg svojega nasprotnika Katona molče prebral ljubezensko pisemce, ki mu ga je poslala Katonova lastna sestra.⁹ Skoraj štiristo let kasneje pa je sveti Ciril Jeruzalemski v eni svojih katehez, verjetno v postnem času v letu 349, ženskam v cerkvi polagal na srce, naj čakajoč med obredi berejo, “toda tiho, tako da njihove ustnice sicer govorijo, vendar druga

4 Sveti Avguštin, *Izpovedi*, VI, 3.

5 Leta 1927 je madžarski znanstvenik Josef Balogh v članku “Voces Paginarum” (*Philologus* 82) dokazoval, da je bilo tiho branje v starem veku skoraj povsem neznano. Enainštirideset let kasneje, leta 1968, mu je Bernard M. W. Knox (“Silent Reading in Antiquity”, v: *Greek, Roman and Byzantine Studies* 9/4 [zima 1968]) ugovarjal, da “so knjige v starem veku običajno res brali naglas, vendar ni nikakršnih dokazov, da bi bilo tiho prebiranje knjig kaj nenavadnega”. Vendar se mi zdijo Knoxovi primeri prešibki za podporo njegovi tezi; po vsem videzu so bolj *izjeme* h glasnemu branju kot pravilo.

6 Knox, “Silent Reading in Antiquity”.

7 Plutarh, “O sreči ali pogumu Aleksandra Velikega” (Plutarch, “On the Fortune of Alexander”), fragment 340a, v: *Moralia*, IV, zv., ur. Frank Cole Babbitt (Cambridge, Massachusetts, & London, 1972): “Baje je nekoč, ko je prelomil pečat zaupnega materinega pisma in ga molče bral sam zase, Hefajstion tiho primaknil glavo k njegovi in bral skupaj z njim; Aleksandru srce ni dalo, da bi mu branil, marveč si je snel prstan in položil pečat na Hefajstionove ustnice.”

8 Klavdij Ptolemaj, *O kriteriju*. Razpravo o tej knjigi najdemo v *The Criterion of Truth*, ur. Pamela Huby & Gordon Neal (Oxford, 1952).

9 Plutarh, “Brut” (Plutarch, “Brutus”), V, v: *Vzporedni življenjepisi (The Parallel Lives)*, ur. B. Perrin (Cambridge, Massachusetts, & London, 1970). Nič čudnega ni, da je Cezar to pismo prebral molče. Morda ni želel, da bi kdo slišal ljubezensko pismo, morda pa je tudi načrtno dražil svojega sovražnika Katona in ga hotel napeljati k sumu na zaroto – kar se je po Plutarhovih besedah tudi zgodilo. Cezar je bil prisiljen pokazati pismo, Katon pa je postal tarča posmeha. – Slov. prevod: Plutarh, “M. Iunius Brutus”, v: *Življenje velikih Rimljanov*, prev. Anton Sovre (Ljubljana, 1950). (Op. prev.)

ušesa ne morejo slišati, kaj pravijo”.¹⁰ Morda je imel v mislih šepet, pri katerem se ustnice naglo premikajo s pridušenimi glasovi.

Če je bilo glasno branje norma vse od začetkov pisane besede, kako neki je bilo, če si bral v velikih knjižnicah starega veka? Asirski učenjak, ki je v sedmem stoletju pr. Kr. preučeval eno od trideset tisoč tablic v knjižnici kralja Asurbanipala, ljudje, ki so razvijali zvitke v aleksandrinski in pergamonski knjižnici, Avguštín sam, ki je iskal to ali ono besedilo po knjižnicah v Kartagini in Rimu – vsi ti so nedvomno delali sredi hrušča in trušča. Toda pregovorne tišine tudi dandanes ne ohranjajo vse knjižnice. V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja ni bilo v prelepi milanski Biblioteca Ambrosiana niti sledu o svečani tišini, kakršno sem opazil v londonski British Library ali pariški Bibliothèque Nationale. Bralci v Ambrosiani so se pogovarjali od mize do mize; od časa do časa je kdo zaklical vprašanje ali ime, s treskom se je zaprl težak zvezek, mimo je priropotal poln voziček knjig. Te dni ni popolnega miru ne v British Library ne v Bibliothèque Nationale; tiho branje prekinjata klikanje in tapkanje prenosnih računalnikov, kot bi v sobanah, obdanih s knjigami, živele jate žoln. Je bilo nekoč, v dneh Aten ali Pergamona, kaj drugače, ko si se poskušal zbrati, medtem ko so ducati bralcev razpostavljali tablice ali razvijali zvitke, zraven pa si momljali nešteto različnih zgodb? Morda ljudje hrupa niso slišali; morda sploh niso vedeli, da se da brati še kako drugače. Vsekakor nimamo zabeleženih pritožb nad hrupom v grških ali rimskih knjižnicah, kakor se je Seneka v prvem stoletju pritoževal nad truščem, v katerem je moral študirati v najetem stanovanju.¹¹

Avguštín sam v ključnem odlomku *Izpovedi* opiše dogodek, pri katerem skoraj istočasno nastopita oba načina branja – glasno in tiho.¹² V mukah nad svojo neodločnostjo, v jezi nad preteklimi grehi in v strahu, da je naposled prišel dan plačila, Avguštín vstane od prijatelja Alipija, s katerim je (glasno) bral na svojem poletnem vrtu, in se vrže pod smokvino drevo, da bi se razjokal. Nenadoma pa zasliši od bližnje hiše otroški glasek – ne more reči, ali dečka ali deklice –, ki poje pesmico z refrenom *tolle, lege*, “spreberi si, preberi si”.¹³ Prepričan, da govori glas njemu, steče nazaj na kraj, kjer še vedno sedi Alipij, in pobere knjigo, ki jo je prej odložil, zvezek Pavlovih *Pisem*. Avguštín pripoveduje: “Pograbil sem knjigo, odprl in bral molčé stavek, v katerega so se mi najprej ujele oči.” Odlomek, ki ga prebere *molče*, je iz Pisma Rimljanom 13 – poziv, da “ne strezite méšu”, ampak si “nadenite [tj. ‘kot oklep’] Gospoda Jezusa Kristusa”. Ves zaprepaden prebere stavek do konca. Srce mu preplavi “luč trdne gotovosti” in “temine dvomov” se razbežijo.

Osupli Alipij ga vpraša, kaj neki ga je tako presunilo. Avguštín (s krenjto, ki nam je po vseh teh tujih stoletjih še danes tako dobro znana, je bil položil na prebrano mesto prst in zaprl knjigo) prijatelju pokaže besedilo. “Pokazal sem mu. Prebral je pazljivo [domnevamo, da naglas], in bral še dalje prek

10 Sveti Ciril Jeruzalemski, *The Works of Saint Cyril of Jerusalem*, I. zv., angl. prev. L. P. McCauley & A. A. Stephenson (Washington, 1968).

11 Seneka, *Epistulae Morales*, ur. R. M. Gummere (Cambridge, Massachusetts, & London, 1968), 56. pismo. – Slov. prevod: Seneka, *Pisma prijatelju*, prev. Fran Bradač (Maribor, 1966). (Op. prev.)

12 Sveti Avguštín, *Izpovedi*, VIII, 12. (Op. prev.)

13 Refren *tolle, lege* se ne pojavi v nobeni otroški igri iz antike, kar jih poznamo. Pierre Courcelle predlaga, da bi utegnil biti vedeževalski obrazec, in navaja *Porfirijevo življenje*, ki ga je spisal Mark Diakon; tu ga izreče sanjska prikazen kot spodbudo k vedeževanju iz Biblije. Gl. Pierre Courcelle, “L’Enfant et les ‘sortes bibliques’”, v: *Vigiliae Christianae*, 7. zv. (Nimes, 1953).

tega, kar sem bral jaz. Jaz nisem vedel, kaj je sledilo. Sledilo pa je: *'Slabotnega v veri pa sprejemajte medse!'* Ta opomin je bil po Avguštinovih besedah dovolj, da je Alipija navdal z duhovno močjo, po kateri je hrepenel. Nekega avgustovskega dne v letu 386 sta torej na milanskem vrtu Avguštin in njegov prijatelj brala Pavlova *Pisma* zelo podobno, kot bi jih danes brali mi: eden tiho, za zasebni pouk, drugi pa naglas, da bi delil razodetje besedila s tovarišem. Nenavadno je, da se je Ambrozijeva dolga, molčeča zatopljenost v knjigo zdela Avguštinu nerazložljiva, v svojem lastnem tihem branju pa ni videl nič presenetljivega – morda zato ne, ker je zgolj ošinil nekaj bistvenih besed.

Avguštin – učitelj retorike, ki je bil dobro podkovan v poetiki in proznih ritmih, učenjak, ki je sovražil grščino, a ljubil latinščino – je imel isto navado kot večina bralcev: bral je vse, kar mu je prišlo v roke, iz čistega užitka ob zvokih.¹⁴ Iz Aristotelovih naukov je vedel, da so črke, ki so bile "izumljene, da bi se lahko z njihovo pomočjo pogovarjali tudi z odsotnimi", "znaki za glasove", glasovi sami pa so "znaki za stvari, ki jih mislimo".¹⁵ Pisano besedilo je pogovor, prenesen na papir, da odsotni sogovornik lahko izgovori besede, ki so mu namenjene. Za Avguština je bila govornjena beseda zapleten del besedila samega, pri čemer je imel pred očmi Marcialovo opozorilo izpred treh stoletij:

Resda sem jaz napisal ta snopič, ki bereš iz njega,
toda kjer bereš slabo, tvoj umotvor je, ne moj.¹⁶

Že od časa prvih sumerskih tablic so bile zapisane besede namenjene glasnemu izgovoru, saj je vsak znak nosil v sebi povsem določen glas, tako rekoč svojo dušo. Klasični rek *scripta manent, verba volant* dandanes pomeni, da zapisane besede ostanejo, izrečene pa se razblinijo v zrak. Toda nekoč je izražal prav nasprotno; ustvarili so ga v hvalo naglas izrečene besede, ki ima krila in lahko poleti, medtem ko je tiha beseda na papirju negibna, mrtva. Ko se je bralec soočil s pisanim besedilom, je bila njegova dolžnost, da tihim črkam, *scripta*, posodi glas in jim – po prefinjenem svetopisemskem razločevanju – dovoli postati *verba*, izgovornjene besede – duh. Prvotna jezika Svetega pisma, aramejščina in hebrejščina, ne razlikujeta med bralnim in govornim dejanjem; oboje imenujeta z isto besedo.¹⁷

Pri svetih besedilih, kjer je vsako črko, število črk in njihovo zaporedje narekoval Bog, za popolno razumevanje niso bile potrebne zgolj oči, ampak tudi preostalo telo: treba se je bilo zibati v skladu s kadenco stavkov in dvigati svete besede k ustnicam, tako da se pri branju ni mogla izgubiti niti trohica božanskosti. Na tak način je brala moja babica Staro zavezo: z ustnicami je oblikovala besede in se zibala naprej in nazaj v ritmu svoje molitve. Še zdaj jo vidim v njenem temačnem stanovanju v Barrio del Once, judovski soheski v Buenos Airesu, kako recitira starodavne besede iz svoje biblije, edine knjige pri hiši, katere črne platnice so postale podobne ustroju njene blede, od starosti zmehčane kože. Tudi pri muslimanih je pri svetem branju udeleženo vse telo. Vprašanje,

14 Sveti Avguštin, *Izpovedi*, IV, 3.

15 Sveti Avguštin, "O Trojici" (Saint Augustine, "Concerning the Trinity"), XV, 10: 19, v: *Basic Writings of Saint Augustine*, ur. Whitney J. Oates (London, 1948).

16 Marcial, *Epigrami* (Martial, *Epigrams*), angl. prev. J. A. Pott & F. A. Wright (London, 1924), I, 38.

17 Prim. Henri Jean Martin, "Pour une histoire de la lecture", *Revue française d'histoire du livre* 46, Pariz, 1977. Po Martinovih besedah sumerščina (ne aramejščina) in hebrejščina nimata posebnega glagola, ki bi pomenil "brati".

ali je treba sveto besedilo poslušati ali brati, je v islamu bistvenega pomena. Učenjak Ahmad ibn Muhammad ibn Hanbal iz devetega stoletja ga je izrazil takole: Ker je izvirni Koran – Mati Knjige, Božja beseda, kot jo je Alah razodel Mohamedu – neustvarjen in večni, ali postane navzoč le takrat, ko ga izgovarjamo v molitvi? Ali pa množi svoje bistvo na straneh, namenjenih očem, ko ga v teku človeških dob prepisujejo različne roke? Ali je dobil odgovor, ne vemo, ker mu je njegovo vprašanje leta 833 prisluzilo obsodbo *mihnah* ali islamske inkvizicije, ki so jo uvedli abasidski kalifi.¹⁸ Tri stoletja kasneje je pravni učenjak in teolog Abu Hamid Muhammad al-Ghazali vzpostavil niz pravil za preučevanje Korana, v katerih sta branje in poslušanje besedila postali del istega svetega dejanja. Pravilo številka pet je določalo, naj bralec sledi besedilu počasi in razločno, da lahko razmišlja o tem, kar bere. Pravilo številka šest je bilo “za jok. ... Če ne jokaš sam od sebe, se k temu prisili”, kajti ob dojemanju svetih besed je treba vselej občutiti žalost. Pravilo številka devet je zahtevalo, da je Koran treba brati “dovolj glasno, da ga bralec sam sliši, ker brati pomeni razlikovati med glasovi”, in tako odganjati motnje zunanjega sveta.¹⁹

Ameriški psiholog Julian Jaynes je v sporni študiji o izvoru zavesti dokazoval, da se je dvodomni um – pri katerem se ena od možganskih polobel specializira za tiho branje – razvil pozno v evoluciji človeštva in da se postopek, v katerem se razvije ta funkcija, še vedno spreminja. Predložil je misel, da so bili najzgodnejši primeri branja morda bolj slušne kot vidne zaznave. “Branje v tretjem tisočletju pr. Kr. je torej utegnilo pomeniti, da so ljudje klinopis *slišali*, se pravi, da so ob gledanju slikovnih simbolov halucinirali govor, ne pa vizualno brali zloge v našem pomenu besede.”²⁰

Ta “slušna halucinacija” je utegnila veljati tudi v Avguštinovem času, ko besede na papirju niso zgolj “postale” glasovi, brž ko jih je oko zaznalo, ampak so to *bile*. Otrok, ki je na vrtu poleg Avguštinovega pel razodetno pesem, se je brez dvoma naučil (prav tako kot Avguštin pred njim), da imajo ideje, opisi, resnične in izmišljene zgodbe ter sploh vse, kar um lahko premelje, snovno resničnost v glasovih. Edino logično je bilo, da te glasove, predstavljene na tablici, zvitku ali strani v rokopisu, jezik izgovori, ko jih oko prepozna. Branje je bilo oblika mišljenja in govorjenja. Ko je Ciceron v enem svojih moralnih esejev hotel nuditi tolažbo gluhim, je zapisal: “Če jih slučajno veselijo pesmi, naj najprej pomislijo, da je prenekateri modrec srečno živel, še preden so jih sploh iznašli, in zatem še, da pri branju teh pesmi lahko občutimo veliko večji užitek kot pri poslušanju.”²¹ Toda to je zgolj tolažilna nagrada iz rok filozofa, ki sam lahko uživa v zvenu zapisane besede. Kakor za Cicerona je bilo branje tudi za Avguština ustna veščina: v Ciceronovem primeru je bilo govorništvo, v Avguštinovem pridigarstvo.

Še dolgo v srednji vek so pisci predpostavljali, da njihovi bralci besedila ne bodo preprosto videli, ampak ga bodo slišali – podobno kot so sami glasno izgovarjali besede, ko so jih zlagali skupaj. Ker je znalo brati razmeroma malo ljudi, so bila javna branja nekaj običajnega in srednjeveška besedila spet in spet pozivajo občinstvo, naj “prisluhne” povesti. Podedovani odmev teh bralnih navad morda vztraja v nekaterih naših izrazih, kot kadar rečemo: “Tainta se je oglasil” (kar

18 Ilse Lichtenstadter, *Introduction to Classical Arabic Literature* (New York, 1974).

19 Nav. v: Gerald L. Bruns, *Hermeneutics Ancient and Modern* (New Haven & London, 1992).

20 Julian Jaynes, *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind* (Princeton, 1976).

21 Ciceron, *Razprave v Tuskulu* (Cicero, *Tusculan Disputations*), ur. J. E. King (Cambridge, Massachusetts, & London, 1952), V. razprava.

pomeni: “Dobil sem pismo”), “Tainta pravi” (kar pomeni: “Tainta je napisal”) ali: “To besedilo ne zveni prav” (kar pomeni: “Ni dobro napisano”).

Ker so knjige zvečine prebirali naglas, črk, ki so jih sestavljale, ni bilo treba ločevati v fonetične enote, ampak so bile strnjeno nanizane v neprekinjenih stavkih. Smer, v kateri naj bi oči sledile tem črkovnim kolutom, se je razlikovala od dežele do dežele in od dobe do dobe; današnji zahodni način branja, od leve proti desni in od zgoraj navzdol, nikakor ni vsesplošen. Nekatere pisave je bilo treba brati od desne proti levi (hebrejsko in arabsko), druge v stolpcih od zgoraj navzdol (kitajsko in japonsko), peščico celo v parih vertikalnih stolpcev (majevsko). Nekatere so imele vrstice, ki so izmenično tekle v nasprotnih smereh, naprej in nazaj – to metodo so stari Grki imenovali *boustrophedón*, “kakor se obrača vol pri oranju”. Spet druge so se vijugale čez stran kot jara kača, smer pa je bila nakazana s črtami ali pikami (azteška).²²

V antiki pri popisovanju zvitkov niso ločevali besed, razlikovali med malimi in velikimi črkami ali uporabljali ločil. Tak način pisanja je bil uporaben za človeka, ki je bil vajen brati naglas in je prepustil svojim ušesom, da so razvozlala na pogled neprekinjen niz znakov. Sklenjenost besedila je bila tako pomembna, da so Atenci baje postavili kip nekemu Filatiju, ki je izumil lepilo za zlepljanje listov pergamenta ali papirusa.²³ Toda čeprav je zvitek v enem kosu bralcu nekoliko olajšal delo, mu le ni mogel biti v veliko pomoč pri razvozlavanju pomenskih sklopov. Stava ločil, ki jo je po izročilu iznašel Aristofan iz Bizanca (okoli 200 pr. Kr.), razvili pa so jo drugi učenjaki v aleksandrinski knjižnici, je bila v najboljšem primeru neredna. Kot nekoč Ciceron je moral tudi Avguštin vaditi besedilo, preden ga je prebral naglas, saj je bilo branje brez priprave v njegovem času neobičajna veščina, marsikdaj pa je tudi privedlo do napak pri interpretaciji. Gramatik Servij iz četrtega stoletja je kritiziral stanovskega kolego Donata, ker je bral del verza v Vergilijevi *Eneidi* kot *collectam ex Ilio pubem* (“Ijudi, zbrane iz Ilija [Troje]”) namesto *collectam exilio pubem* (“Ijudi, zbrane, da bodo bežali”).²⁴ Pri branju neprekinjenih besedil take napake niso bile redkost.

Pavlova *Pisma*, ki jih je bral Avguštin, pa niso bila zvitek, ampak kodeks – vezan, neprekinjeno popisan papirusni rokopis v novi unciali ali polunciali, ki se je pojavila v rimskih listinah v zadnjih letih tretjega stoletja. Kodeks je bil poganska iznajdba; po Svetonijevih besedah²⁵ je zvitke prvi zlagal v strani Julij Cezar, ko je pošiljal poročila senatu. Zgodnji kristjani pa so kodeks prevzeli, ker so ga zlahka skrili v obleko in tako prenašali besedila, ki so jih rimske oblasti prepovedale. Možnost številčenja strani je bralcu olajšala dostop do razdelkov, vrhu tega pa so lahko zvezali v priročni sveženj tudi po več samostojnih besedil, kot denimo Pavlova *Pisma*.²⁶

Ločitev črk v besede in stavke se je razvijala zelo postopoma. Večina zgodnjih pisav – egiptovski hieroglifi, sumerski klinopis, sanskrt – ni potrebovala takih delitev. Staroveški pisarji so tako

22 Albertine Gaur, *A History of Writing* (London, 1984).

23 William Shepard Walsh, *A Handy-Book of Literary Curiosities* (Philadelphia, 1892).

24 Nav. v: M. B. Parkes, *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West* (Berkeley & Los Angeles, 1993).

25 Svetonij, *Življenjepisi cesarjev* (Suetonius, *Lives of the Caesars*), ur. J. C. Rolfe (Cambridge, Massachusetts, & London, 1970). – Slov. prevod: Gaj Svetonij Trankvil, *Dvanajst rimskih cesarjev*, prev. Jože Šmit (Ljubljana, 1960). (Op. prev.)

26 T. Birt, *Aus dem Leben der Antike* (Leipzig, 1922).

obvladali konvencije svoje obrti, da po vsem videzu skoraj niso imeli potrebe po vizualnih pripomočkih, medtem ko so zgodnjekrščanski menihi besedila, ki so jih prepisovali, pogosto znali na pamet.²⁷ Za pomoč nevedščim bralcem so menihi v skriptoriju uporabljali metodo pisanja *per cola et commata*, pri kateri so besedilo delili v smiselne vrstice – primitivno stavo ločil, ki je negotovemu bralcu pomagala znižati ali dvigniti glas na koncu miselne enote. (Ta format je bil v pomoč tudi učenjakom pri iskanju posameznih odlomkov.)²⁸ To metodo je konec četrtega stoletja odkril sveti Hieronim v prepisih Demostena in Cicerona ter jo prvi opisal v predgovoru k svojemu prevodu Ezekielove knjige; pojasnil je, da tisto, “kar je napisano *per cola et commata*, poda bralcem jasnejši smisel”.²⁹

Stava ločil je bila še naprej nezanesljiva, vendar so taki zgodnji pripomočki nedvomno pripomogli k napredku tihega branja. Konec šestega stoletja je sveti Izak iz Sirije že lahko opisal prednosti te metode: “Gojim tišino, da bi me verzi v mojih berilih in molitvah napolnili z radostjo. In ko mi užitek ob njihovem doumevanju utiša jezik, se kakor v snu pogreznem v stanje, ko so zbrani vsi moji čuti in misli. Nato, ko se ob vztrajnem molku poleže vihar spominov v mojem srcu, pa mi pričnejo pošiljati neskončne valove radosti notranje misli, ki nenadoma privrejo onkraj vsakega pričakovanja, da mi razveseljujejo srce.”³⁰ Sredi sedmega stoletja je bilo teologu Izidorju Seviljskemu tiho branje dovolj domače, da ga je mogel hvaliti kot metodo za nenaporno branje, pri katerem o vsebini tudi premišljujemo in nam teže uide iz spomina.³¹ Kot nekoč Avguštin je tudi Izidor verjel, da branje omogoča pogovor čez meje časa in prostora, toda z eno pomembno razliko. “Črke imajo tolikšno moč, da nam *brez glasu* govorijo besede odsotnih,”³² je zapisal v svojih *Etimologijah*. Izidorjeve črke torej niso potrebovale glasov.

Ločila so dobivala nove podobe. Po sedmem stoletju je kombinacija pik in pomišljajev označevala končno ločilo (piko), dvignjena ali visoka pika je bila enakovredna naši vejici, podpičje pa so uporabljali enako kot danes.³³ Do devetega stoletja je tiho branje v skriptorijih najbrž postalo že tako običajno, da so začeli pisarji oddeljevati besede od vsiljivih sosed zaradi enostavnejšega branja besedil – morda pa tudi iz estetskih razlogov. V približno istem času so začeli irski pisarji, katerih spretnost je slovela po vsem krščanskem svetu, poleg besednih vrst osamljati tudi slovnične sestavnike stavka; pri tem so uvedli mnogo ločil, ki jih uporabljamo še danes.³⁴ Do desetega stoletja so kot dodatno pomoč tihemu bralcu začeli zapisovati prve vrstice glavnih razdelkov (na primer svetopisemskih knjig) z rdečim črnilom, prav tako pa tudi “rubrike” (iz latinske besede za “rdeč”), razlage, ki so bile neodvisne od glavnega besedila. Nove odstavke so še naprej uvajali z ločnico – s črto (grško *parágraphos*) ali klinom (*diple*) – kot v antiki, pozneje pa so zapisovali prvo črko novega odstavka z malce večjim znakom oziroma z veliko začetnico.

27 Gaur, *A History of Writing*.

28 Pierre Riché, *Les Écoles et l'enseignement dans l'Occident chrétien de la fin du Ve si cle au milieu du XIe si cle* (Pariz, 1979).

29 Parkes, *Pause and Effect*.

30 Sveti Izak iz Sirije, “Napotki za duhovne vaje” (Saint Isaac of Syria, “Directions of Spiritual Training”), v: *Early Fathers from the Philokalia*, ur. & angl. prev. E. Kadloubovsky & G. E. H. Palmer (London & Boston, 1954).

31 Izidor Seviljski, *Sententiarum libri III*, III, 13: 9, nav. v: Isidoro de Sevilla, *Etimologías*, ur. Manuel C. Díaz y Díaz (Madrid, 1982–83).

32 Izidor Seviljski, *Etimologije*, I, 3: 1.

33 David Diringer, *The Hand-Produced Book* (London, 1953).

34 Parkes, *Pause and Effect*.

Prvi predpisi, ki zahtevajo od pisarjev v samostanskih skriptorijih tišino, izvirajo iz devetega stoletja.³⁵ Dotlej so delali bodisi po nareku bodisi tako, da so si sami glasno brali besedilo, ki so ga prepisovali. Včasih je narekoval knjigo sam avtor ali "založnik". Anonimen pisar iz osmega stoletja je ob koncu prepisovanja zapisal: "Nihče si ne more misliti, kakšni napori so potrebni. Trije prsti pišejo, dvoje oči vidi. En jezik govori, gara pa vse telo."³⁶ Med prepisovalčevim delom torej govori *en jezik* in izgovarja besede, ki jih mož prepisuje.

Ko je tiho branje postalo norma v skriptoriju, so se pisarji med seboj sporazumevali z znaki: če je pisar hotel novo knjigo v prepis, se je delal, da obrača namišljene strani; če je izrecno potreboval psalter, si je položil roke na glavo v obliki krone (kot namig na kralja Davida); lekcionar je nakazal z brisanjem namišljenega voska s sveč, misal z znamenjem križa, pogansko delo pa tako, da se je popraskal kakor pes.³⁷

Glasno branje v prisotnosti druge osebe v sobi je pomenilo, da – namerno ali nenamerno – oba bereta skupaj. Ambrozijevo branje je bilo samotno dejanje. "[Naj]brž se] boji," je razglabljal Avguštín, "da bi ga utegnil, če bi glasno bral, kak posebno radoveden in pazljiv poslušalec morda prisiliti, naj mu razloži kako temno mesto, ki ga je pravkar prebral, oziroma ga zvabiti v razpravljanje kakih težjih vprašanj."³⁸ S tihim branjem pa je bralec končno mogel vzpostaviti neovirano razmerje s knjigo in z besedami. Besede niso več nujno zavzele toliko časa, kolikor je bilo potrebno za izgovor. Lahko so obstajale v bralčevi notranjosti, drveč naprej ali komaj začete, povsem razvozlane ali le napol izgovorjene, medtem ko si jih je v mislih brez naglice ogledoval, črpal iz njih nove predstave in jih primerjal z odlomki iz spomina ali iz drugih knjig, ki jih je imel odprte za hkratno branje. Imel je čas za razmislek in ponovni razmislek o dragocenih besedah, katerih glasovi so, kot je zdaj vedel, lahko odmevali tudi znotraj. Besedilo samo, s platnicami zaščiteno pred vsiljivci, pa je postalo bralčeva last, njegova intimna vednost, naj bo že v vrvečem skriptoriju, na tržnici ali doma.

Pri nekaterih dogmatikih je nova moda vzbudila opreznost. V njihovih očeh je tiho branje dopuščalo sanjarjenje, nevarnost za naglavni greh lenobe, "želo, ki pustoši opoldne".³⁹ Prineslo pa je še drugo nevarnost, ki je krščanski očetje niso predvideli. Knjiga, ki jo lahko beremo zasebno in o njej razmišljamo, medtem ko oko razvozlava pomen besed, ni več podvržena takojšnji razjasnitvi ali vodstvu, obsodbi ali cenzuri poslušalca. Tiho branje omogoča bralcu, da se sporazumeva s knjigo brez prič in si na poseben način "krepča duha", kot se je posrečeno izrazil Avguštín.⁴⁰

Dokler tiho branje ni postalo norma v krščanskem svetu, so bile herezije omejene na posameznike ali maloštevilne odpadniške skupnosti. Zgodnji kristjani so imeli dovolj dela že s tem, da so obsojali nevernike (pogane, jude, manihejce in po sedmem stoletju muslimane) in poskušali

35 Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West* (London, 1969).

36 Nav. v: Wilhelm Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Leipzig, 1896).

37 Alan G. Thomas, *Great Books and Book Collectors* (London, 1975).

38 Sveti Avguštín, *Izpovedi*, VI, 3.

39 Ps 91: 6. – Svetopisemsko besedilo je vzeto iz Slovenskega standardnega prevoda Svetega pisma (SSP). Copyright © 1996, 1997 Društvo Svetopisemska družba Slovenije. (Op. prev.)

40 Sveti Avguštín, *Izpovedi*, VI, 3.

vzpostaviti skupni nauk. Argumente, ki so se oddaljili od pravovernosti, so cerkvene oblasti bodisi odločno zavrnila bodisi previdno vključile, toda ker te herezije niso imele veliko privrženecv, so jih obravnavali dokaj milo. V katalogu heretičnih glasov najdemo zanimive domisljice: v drugem stoletju so montanisti (že) trdili, da se vračajo k običajem in verovanjem primitivne Cerkve in da so bili priča drugemu Kristusovemu prihodu v podobi ženske; v drugi polovici istega stoletja so monarhijanci na osnovi opredelitve Trojice sklenili, da je na križu trpel Bog Oče; pelagijanci, sodobniki svetega Avguščina in Ambrozija, so zavračali predstavo o izvirnem grehu; apolinarijanci so v zadnjih letih četrtega stoletja izjavili, da se s Kristusovim mesom pri učlovečenju ni združila človeška duša, temveč Beseda; v četrtem stoletju so arijanci ugovarjali besedi *homooúsios* (istega bistva) za opis Sinove substance in (če navedemo sočasno besedno igro) “pretresli Cerkev z dvoglasnikom”; v petem stoletju so se nestorijanci postavili po robu starim apolinarijancem in trdili, da je bil Kristus dvoje bitij – Bog, vendar tudi človek; Evtihovi pristaši, sodobniki nestorijancev, pa so zanikali, da je Kristus trpel enako kot vsi ljudje.⁴¹

Čeprav je Cerkev določila smrtno kazen za herezijo že leta 382, je prvi heretik zgorel na grmadi šele leta 1022 v Orléansu. Takrat je Cerkev obsodila skupino kanonikov in laških plemičev, ki so v prepričanju, da lahko pride pravi pouk zgolj neposredno od luči Svetega duha, zavračali Sveto pismo kot “izmišljotino, ki so jih napisali ljudje na živalske kože”.⁴² Takšni svojeglavi bralci so bili kajpak nevarni. Tolmačenje herezije kot državljanskega prestopka, kaznivega s smrtjo, ni dobilo pravne osnove vse do leta 1231, ko je tako določil cesar Friderik II. v melfskih odlokih, toda do dvanajstega stoletja je Cerkev že začela z vso vnemo obsojati velika, agresivna heretična gibanja, ki niso zagovarjala asketskega umika pred svetom (za to so se zavzemali odpadniki v prejšnjih obdobjih), ampak odpor proti skorumpirani oblasti in nepošteni duhovščini ter individualni poračun z Bogom. Gibanja so se širila po ovinkastih stranpoteh in se izkristalizirala v šestnajstem stoletju.

31. oktobra 1517 je menih, ki je z zasebnim preučevanjem Svetega pisma prišel do prepričanja, da je Božja milost pomembnejša od zaslug pridobljene vere, pribil na vrata Cerkve vseh svetih v Wittenbergu petindevetdeset tez proti odpustkarstvu – prodaji znižanja ali odpustitve časne kazni za grehe – in drugim cerkvenim zlorabam. S tem dejanjem je Martin Luther postal izobčenec v cesarjevih očeh in odpadnik v papeževih. Ko je leta 1529 rimsko-nemški cesar Karel V. preklical pravice, podeljene Luthrovim pristašem, je štirinajst svobodnih nemških mest s šestimi luteranskimi knezi dalo prebrati protest proti cesarski odločitvi. “Pri vprašanih, ki zadevajo Božjo čast ter odrešenje in večno življenje naših duš, mora vsakdo stati sam in se zagovarjati pred Bogom,” so trdili protestniki – ali, kot so bili znani pozneje, protestanti. Deset let prej je bil rimski teolog Silvester Prierias izjavil, da mora knjiga, na kateri je osnovana Cerkev, ostati skrivnost, ki jo tolmači le papež s svojo oblastjo in močjo.⁴³ Heretiki pa so vztrajali, da imajo ljudje pravico brati Božjo besedo sami, brez priče ali posrednika.⁴⁴

Stoletja kasneje je onstran morja, ki bi bilo za Avguščina na robu zemlje, Ralph Waldo Emerson, verski dedič nekdanjih protestnikov, izkoristil večino, ki je svetnika tako presenečala. V cerkvi

41 David Christie-Murray, *A History of Heresy* (Oxford & New York, 1976).

42 Robert I. Moore, *The Birth of Popular Heresy* (London, 1975).

43 Heiko A. Oberman, *Luther: Mensch zwischen Gott und Teufel* (Berlin, 1982).

44 E. G. Léonard, *Histoire générale du protestantisme*, I. zv. (Pariz, 1961–64).

je med dolgoveznimi in pogosto duhamornimi pridigami, ki se jih je udeleževal iz občutka družbene odgovornosti, tiho bral Pascalove *Misli*. Ponoči pa si je v svoji mrzli sobi v Concordu, "pokrit z odejami do brade", prebiral Platonove *Dialoge*. (Neki zgodovinar je zapisal: "Odtlej je Platona vedno povezoval z vonjem po volni.")⁴⁵ Čeprav je Emerson menil, da je vse preveč knjig, ki bi jih bilo treba prebrati, in da bi morali bralci med seboj deliti svoje izsledke, tako da bi drug drugemu poročali o bistvu svojih raziskav, je videl v branju knjige zasebno in samotno opravilo. "Vse te knjige," je zapisal, ko je sestavil seznam "svetih" besedil z *Upanišadami* in *Mislimi* vred, "so veličastni izrazi vesoljne vesti; za vsakdanjo rabo nam koristijo bolj kot letošnji almanah ali današnji časnik. Vendar jih je treba brati na samem v kabinetu, na kolenih. Njihovih sporočil ne moremo predajati ali sprejemati z ustnicami in s konico jezika, marveč iz žara na licu, z razbijajočim srcem."⁴⁶ V tišini.

Ko je Avguštin tistega davnega popoldneva v letu 384 opazoval svetega Ambrozija pri branju, pač ni mogel vedeti, kaj ima pred seboj. Mislil je, da vidi bralca, ki se poskuša izogniti vsiljivim obiskovalcem in hrani svoj glas za poučevanje. Dejansko pa je gledal celo množico, trumo tihih bralcev, ki so se ji v naslednjih stoletjih pridružili Luther, Calvin, Emerson in mi, ki ga beremo dandanes.

References

Manguel, A. 1996. The Silent Readers. In *A History of Reading*, 41–53. New York etc.: Penguin.

45 Van Wyck Brooks, *The Flowering of New England, 1815–1865* (New York, 1936).

46 Ralph Waldo Emerson, *Society and Solitude* (Cambridge, Massachusetts, 1870).